

С. Сейфуллин атыдағы Казак агротехникалық университеті

Бизнес және Технология факультеті

Мақала

**“Рухани құндылықтар және қазіргі адамның экзистенциалдық
дағдарысы”**

Орындаған: Ғазиз Б.Т.

Тексерген: Рахимжанова С.К.

Астана 2025ж

Кіріспе

Қазіргі заманның рухани болмысы – адамзаттың мыңжылдық тәжірибесі мен мәдени эволюциясының нәтижесі. Адамның рухани өмірі — оның адамдық мәнін айқындайтын басты өлшемдердің бірі. Бүгінгі техногендік өркениет жағдайында адамның рухани әлемі бұрынғыға қарағанда әлдеқайда күрделі және көпқырлы сипатқа ие болды. Ғылыми-техникалық прогресс пен жаһандану үрдісі адамның материалдық әл-ауқатын арттырғанымен, оның ішкі дүниесінде жаңа қайшылықтар мен күйзелістер тудырып отыр. Бұл қайшылықтар адамның өзіндік «менін» жоғалтуына, өмір мәнінің бұлдырауына, экзистенциалдық дағдарыстың тереңдеуіне алып келуде. Экзистенциалдық дағдарыс — адамның болмыс мәнін, өз орнын, өмірінің мақсатын қайта іздеуімен байланысты рухани күй. Мұндай күйдің тууына қазіргі қоғамдағы құндылықтар жүйесінің өзгеруі, рухани бағдарлардың әлсіреуі, материалдық қызығушылықтардың басымдық алуы себеп болуда.

Қазіргі адам, бір жағынан, ақпараттық өркениеттің жетістіктерін пайдаланып, білім мен мүмкіндіктердің кең кеңістігінде өмір сүреді. Екінші жағынан, дәл осы мол ақпарат пен сансыз нұсқалардың арасынан өзінің өмірлік мәнін, бағыт-бағдарын таба алмай, рухани күйзеліске ұшырайды. Рухани құндылықтардың жойылуы — тек жеке адамның емес, бүкіл қоғамның құлдырауына әкелетін қауіпті құбылыс. Сондықтан қазіргі заманда рухани құндылықтарды қайта жандандыру, адам мен қоғамның рухани үндестігін сақтау — адамзат өркениетінің болашағы үшін аса маңызды міндет болып табылады.

Адам баласы ежелден рух пен тәннің, материалдық пен руханилықтың арасындағы тепе-теңдікті табуға ұмтылып келген. Егер рухани бастаулар әлсіресе, адам жансыз механизмге айналып, өмір мәнінен айырылады. Бұл туралы неміс философы Мартин Хайдеггер «адам болмысы – уайымдаушы болмыс» деп айтып кеткен. Яғни адам — тек өмір сүретін ғана емес, өзінің бар болмысын түсініп, мән іздейтін тіршілік иесі. Ал бұл ізденіс тоқтаған сәттен бастап адамда экзистенциалдық дағдарыс басталады. Қазіргі қоғамда бұл дағдарыс түрлі формада көрініс табуда: адамдардың өзіне және өзгеге сенімсіздігі, моральдық бейтараптық, жалғыздық, рухани күйзеліс, тұтынушылық мінез-құлықтың күшеюі. Бұл құбылыстар адамзаттың рухани эволюциясы тоқтап қалды деген сөз емес, керісінше, жаңа рухани сананың қалыптасу қажеттілігін көрсетеді. Рухани құндылықтар жүйесін қайта қарау – қазіргі адамның экзистенциалдық күйзелісін еңсерудің ең тиімді жолы.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі — рухани құндылықтар мен адамның экзистенциалдық дағдарысы арасындағы байланысты ашуда. Бұл мақалада қазіргі қоғамдағы рухани дағдарыстың философиялық, әлеуметтік және мәдени астарлары қарастырылады. Сонымен қатар, адамның рухани жаңғыру жолдары мен өмірдің мәнін іздеу процесі талданады.

(Сілтеме: [1], [2])

Негізгі бөлім

Қазіргі қоғамдағы рухани құндылықтардың әлсіреуі мен адамның экзистенциалдық дағдарысы – өзара тығыз байланыстағы екі құбылыс. Рухани құндылықтар әлсіреген сайын адам өмірінің мәні мен бағыт-бағдары жоғалады, ал мәнсіздік сезімі адамның өмірге деген қызығушылығын, сенімін және жауапкершілігін азайтады. Бұл – жеке тұлғаның ішкі күйзелісіне ғана емес, бүкіл қоғамның моральдық және мәдени құлдырауына алып келетін қауіпті процесс. ХХІ ғасырдағы адамзат дамуы материалдық прогрестің орасан жетістіктерімен сипатталады. Бірақ бұл прогресс адамның рухани дамуына тең дәрежеде әсер ете алмады. Технология мен ақпарат тасқыны адамның ойлау жүйесін, қарым-қатынасын, құндылықтар иерархиясын түбегейлі өзгертті. Қазіргі адамның өмірі цифрлық кеңістікке тәуелді, ол виртуалды әлемде көбірек өмір сүріп, шынайы өмірмен байланысын әлсіретті. Әлеуметтік желілер мен интернет адамның ішкі әлемін өзгертті: лайк, пікір, мәртебе секілді жасанды көрсеткіштер адамның өзін-өзі бағалау құралына айналды. Бұл жағдай шынайы рухани тәжірибенің орнын жалған сезімдер мен иллюзиялар басты. Адам табиғаты бойынша рухани тіршілік иесі. Ол өмірдің мәнін іздейді, әділет пен мейірімділікке ұмтылады, өзін және өзгені түсінгісі келеді. Бірақ қазіргі технократиялық қоғамда бұл табиғи ұмтылыс тұтынушылық мәдениетпен, бәсекелестікпен және прагматизммен тұншықтырылуда. Нарықтық қатынастардың басымдығы адамды тек экономикалық субъект ретінде қабылдауға әкеліп, оның рухани мәнін екінші орынға ысырып тастады. Қоғам адамның жан дүниесіне емес, оның өнімділігі мен табысына көбірек мән береді. Осындай жағдайда тұлғаның рухани әлемі жұтаңдап, ол өзін «құрал» немесе «жүйенің тетігі» ретінде сезіне бастайды. Экзистенциалдық дағдарыс – бұл адамның өз өмірінің мәнін жоғалтуы, өзін және өз орнын түсінуден қалуы. Бұл дағдарыс адамды терең рухани күйзеліске түсіреді, кейде өмірден түңілуге дейін апарады. Мұндай сезімдер көбіне қоғамның рухани құндылықтарға немқұрайлы қарауынан туындайды. Мысалы, қазіргі жастардың арасында виртуалды беделге, сәнге, материалдық байлыққа ұмтылу – рухани бағыттың әлсіреуінің айқын көрінісі. Бұл жағдай адамды уақытша рахатқа жетелеп, бірақ ұзақ мерзімді өмірлік қанағаттанушылық сезімін бермейді. Рухани құндылықтар адамның өміріне тұрақтылық пен бағыт береді. Олар адамды өз өміріне жауапты болуға, өзгеге жанашырлық танытуға, әділеттілік пен ізгілікке ұмтылуға үйретеді. Егер адам осы құндылықтардан айрылса, ол бос кеңістікке тап болып, өмірдің мәнсіздігі мен жалғыздық сезімін бастан кешіреді. Дәл осы құбылысты экзистенциалистер терең зерттеген. Мысалы, С. Кьеркегор адамның рухани өміріндегі «сенім секірісін» өмірдің мәнін табудың басты шарты деп санады [1]. Ал Ж.-П. Сартр адамның еркіндігін – оның жауапкершілігімен тең қойып, адамның өз болмысын өзі құрастыратынын атап өтті [2]. Қазіргі қоғамдағы рухани дағдарыс тек философиялық проблема ғана емес, әлеуметтік дертке айналды. Көптеген адамдар депрессия, жалғыздық, өмірдің мәнсіздігі, мотивацияның төмендеуі сияқты психологиялық қиындықтарға тап болып отыр. Бұл құбылыстардың түп негізінде рухани вакуум – яғни құндылықтардың жойылуы жатыр. Адам өзін қоғамда маңызды сезіну үшін материалдық жетістіктерге жүгінеді,

бірақ бұл ішкі бос орынды толтыра алмайды. Өмірдің шынайы мәні сыртқы жетістіктерде емес, рухани қанағатта, өз-өзімен үйлесімділікте екенін түсіну – қазіргі адам үшін басты міндет. Рухани құндылықтардың әлсіреуінің тағы бір себебі – білім беру жүйесіндегі бағыттың өзгеруі. Қазіргі білім көбіне прагматикалық мақсаттарға бағытталған: студент тек маман болуға, табыс табуға, нарыққа бейімделуге үйренеді. Бірақ адамгершілік, руханият, мәдениет, ұлттық құндылықтар туралы түсінік екінші орынға ысырылды. Мұндай жағдайда жас ұрпақ материалдық жетістікке жетуді өмірдің басты мақсаты деп қабылдайды. Ал рухани даму, өзін-өзі тану, өмірдің мәнін іздеу сияқты мәселелер назардан тыс қалады. Бұл үрдістің алдын алу үшін қоғамда рухани мәдениетті қалыптастыру, ұлттық құндылықтарды жаңғырту, дін мен моральдың адам өміріндегі орнын қайта қарастыру қажет. Қазақ халқының рухани мұрасы – бұл тек өткеннің естелігі емес, қазіргі заман адамына бағыт беретін құндылықтар жүйесі. Абайдың “толық адам” концепциясы, Шәкәрімнің ар-ұждан философиясы, әл-Фарабидің ізгі қоғам идеясы қазіргі рухани дағдарысқа қарсы тұра алатын ілімдер болып табылады. Олар адамның ішкі әлемін тазартуға, рухани үйлесімге жетуге, өмірдің мәнін түсінуге бағытталған. Қазіргі қоғамдағы рухани құндылықтардың әлсіреуі мен адамның экзистенциалдық дағдарысы – өзара тығыз байланыстағы екі құбылыс. Рухани құндылықтар әлсіреген сайын адам өмірінің мәні мен бағыт-бағдары жоғалады, ал мәнсіздік сезімі адамның өмірге деген қызығушылығын, сенімін және жауапкершілігін азайтады. Бұл – жеке тұлғаның ішкі күйзелісіне ғана емес, бүкіл қоғамның моральдық және мәдени құлдырауына алып келетін қауіпті процесс. XXI ғасырдағы адамзат дамуы материалдық прогрестің орасан жетістіктерімен сипатталады. Бірақ бұл прогресс адамның рухани дамуына тең дәрежеде әсер ете алмады. Технология мен ақпарат тасқыны адамның ойлау жүйесін, қарым-қатынасын, құндылықтар иерархиясын түбегейлі өзгертті. Қазіргі адамның өмірі цифрлық кеңістікке тәуелді, ол виртуалды әлемде көбірек өмір сүріп, шынайы өмірмен байланысын әлсіретті. Әлеуметтік желілер мен интернет адамның ішкі әлемін өзгертті: лайк, пікір, мәртебе секілді жасанды көрсеткіштер адамның өзін-өзі бағалау құралына айналды. Бұл жағдай шынайы рухани тәжірибенің орнын жалған сезімдер мен иллюзиялар басты. Адам табиғаты бойынша рухани тіршілік иесі. Ол өмірдің мәнін іздейді, әділет пен мейірімділікке ұмтылады, өзін және өзгені түсінгісі келеді. Бірақ қазіргі технократиялық қоғамда бұл табиғи ұмтылыс тұтынушылық мәдениетпен, бәсекелестікпен және прагматизммен тұншықтырылуда. Нарықтық қатынастардың басымдығы адамды тек экономикалық субъект ретінде қабылдауға әкеліп, оның рухани мәнін екінші орынға ысырып тастады. Қоғам адамның жан дүниесіне емес, оның өнімділігі мен табысына көбірек мән береді. Осындай жағдайда тұлғаның рухани әлемі жұтаңдап, ол өзін «құрал» немесе «жүйенің тетігі» ретінде сезіне бастайды.

Экзистенциалдық дағдарыс – бұл адамның өз өмірінің мәнін жоғалтуы, өзін және өз орнын түсінуден қалуы. Бұл дағдарыс адамды терең рухани күйзеліске түсіреді, кейде өмірден түңілуге дейін апарады. Мұндай сезімдер көбіне қоғамның рухани құндылықтарға немқұрайлы қарауынан туындайды. Мысалы, қазіргі жастардың арасында виртуалды беделге, сәнге, материалдық байлыққа ұмтылу – рухани бағыттың әлсіреуінің айқын көрінісі. Бұл жағдай адамды уақытша рахатқа жетелеп, бірақ ұзақ мерзімді өмірлік қанағаттанушылық сезімін бермейді. Рухани құндылықтар адамның өміріне тұрақтылық пен бағыт береді. Олар адамды өз өміріне жауапты болуға, өзгеге жанашырлық танытуға, әділеттілік пен ізгілікке ұмтылуға үйретеді. Егер адам осы құндылықтардан айрылса, ол бос кеңістікке тап болып, өмірдің мәнсіздігі мен жалғыздық сезімін бастан кешіреді. Дәл осы құбылысты экзистенциалистер терең зерттеген. Мысалы, С. Кьеркегор адамның рухани өміріндегі «сенім секірісін» өмірдің мәнін табудың басты шарты деп санады [1]. Ал Ж.-П. Сартр адамның еркіндігін – оның жауапкершілігімен тең қойып, адамның өз болмысын өзі құрастыратынын атап өтті [2]. Қазіргі қоғамдағы рухани дағдарыс тек философиялық проблема ғана емес, әлеуметтік дертке айналды. Көптеген адамдар депрессия, жалғыздық, өмірдің мәнсіздігі, мотивацияның төмендеуі сияқты психологиялық қиындықтарға тап болып отыр. Бұл құбылыстардың түп негізінде рухани вакуум – яғни құндылықтардың жойылуы жатыр. Адам өзін қоғамда маңызды сезіну үшін материалдық жетістіктерге жүгінеді, бірақ бұл ішкі бос орынды толтыра алмайды. Өмірдің шынайы мәні сыртқы жетістіктерде емес, рухани қанағатта, өз-өзімен үйлесімділікте екенін түсіну – қазіргі адам үшін басты міндет. Рухани құндылықтардың әлсіреуінің тағы бір себебі – білім беру жүйесіндегі бағыттың өзгеруі. Қазіргі білім көбіне прагматикалық мақсаттарға бағытталған: студент тек маман болуға, табыс табуға, нарыққа бейімделуге үйренеді. Бірақ адамгершілік, руханият, мәдениет, ұлттық құндылықтар туралы түсінік екінші орынға ысырылды. Мұндай жағдайда жас ұрпақ материалдық жетістікке жетуді өмірдің басты мақсаты деп қабылдайды. Ал рухани даму, өзін-өзі тану, өмірдің мәнін іздеу сияқты мәселелер назардан тыс қалады. Бұл үрдістің алдын алу үшін қоғамда рухани мәдениетті қалыптастыру, ұлттық құндылықтарды жаңғырту, дін мен моральдың адам өміріндегі орнын қайта қарастыру қажет. Қазақ халқының рухани мұрасы – бұл тек өткеннің естелігі емес, қазіргі заман адамына бағыт беретін құндылықтар жүйесі. Абайдың “толық адам” концепциясы, Шәкәрімнің ар-ұждан философиясы, әл-Фарабидің ізгі қоғам идеясы қазіргі рухани дағдарысқа қарсы тұра алатын ілімдер болып табылады. Олар адамның ішкі әлемін тазартуға, рухани үйлесімге жетуге, өмірдің мәнін түсінуге бағытталған. Рухани жаңғырудың тағы бір маңызды қыры – адамның ішкі еркіндігін қалыптастыру. Экзистенциалист философтар, соның ішінде Сартр мен Камю, адамның мәні оның еркіндігін таңдау қабілетінде екенін айтқан. Яғни рухани тұрғыдан кемелдену – өз өміріне жауапкершілікпен қарау, өз әрекеттеріңнің салдарын түсіну. Бұл тұрғыда қазіргі қоғамда жиі кездесетін проблема – еркіндікті жауапкершіліктен ажыратып алу. Адам өзін «еркінмін» деп санайды, бірақ бұл еркіндік көбінесе тұтынушылық, нәпсілік қалау түрінде көрінеді. Шынайы рухани еркіндік — бұл өзіңнің адамдық болмысыңды сезіну, ар-ұжданыңмен үйлесімді өмір сүру. Қазіргі экзистенциалдық дағдарыстың көріністерінің бірі — рухани жалғыздық сезімі. Адам ақпараттық қоғамда

бұрынғыдан да көп байланыс орната алады, бірақ ішкі әлемінде ол бұрынғыдан да жалғыз. Әлеуметтік желілердегі виртуалды қатынастар шынайы адами байланыстарды алмастыра алмайды. Адамның рухани жалғыздығы — қоғамдағы рухани мәдениеттің төмендеуінің нәтижесі. Мұндай жағдайда адамның ішкі әлемін толтырудың бірден-бір жолы — рухани ізденіс, өнер мен мәдениетке бет бұру. Өнер мен әдебиет — рухани құндылықтардың ең терең көрінісі. Әдеби шығармалар мен өнер туындылары адамға өз өмірін түсінуге, эмоцияларын тануға мүмкіндік береді. Мысалы, Достоевскийдің кейіпкерлері экзистенциалдық дағдарысты бастан кешіп, адам болмысының күрделі табиғатын ашады. Қазақ әдебиетінде де бұл тақырып кеңінен қозғалған. Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» романында рухани ізденіс, өмірдің мәнін түсіну жолындағы күрес көрініс табады. Бұл туындылар адамды өз өмірі туралы ойлануға, рухани тұрғыдан өсуге жетелейді. Рухани құндылықтардың әлсіреуі адамның моральдық бағдарын жоғалтуымен қатар жүреді. Қазіргі қоғамда прагматизм мен материализм үстемдік еткендіктен, ар-ождан, ұят, мейірім сияқты ұғымдар екінші орынға ығысып барады. Бірақ адам рухының негізі – осы қасиеттер. Егер адам рухани өлшемін жоғалтса, онда ол өз адамдық табиғатынан алыстайды. Мұндай жағдайда экзистенциалдық дағдарыс тек жеке адамның емес, бүкіл өркениеттің дағдарысына айналады. Рухани құндылықтар мен экзистенциалдық дағдарыс мәселесін тек философиялық емес, әлеуметтік тұрғыдан да талдауға болады. Қазіргі қоғамда табыс пен мансап басты мақсатқа айналған. Адам өзін тек жетістігімен өлшейді. Бірақ бұл өлшем рухани өмірді қамтымайды. Көптеген адамдар жоғары әлеуметтік мәртебеге жеткенімен, ішкі бос кеңістік пен мәнсіздік сезімінен арыла алмайды. Себебі шынайы бақыт – материалдық байлықта емес, рухани үйлесім мен өмірдің мәнін түсінуде.

Рухани құндылықтардың тағы бір маңызды қыры — олар ұлттың мәдени кодын сақтауға көмектеседі. Әр халықтың рухани тәжірибесі оның тілінде, дінінде, дәстүрінде және өнерінде көрініс табады. Егер бұл құндылықтар ұмытылса, ұлт өзінің тарихи тамырынан ажырайды. Сондықтан ұлттық рухани мұраны сақтау — жаһандану дәуірінде мәдени тәуелсіздікті қамтамасыз етудің басты жолы. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымында рухани үйлесім мен табиғатқа құрмет ерекше орын алған. Мысалы, «Жер – ана, адам – бала» қағидасы табиғатпен рухани байланысты көрсетеді. Технократиялық қоғам мен цифрлық мәдениет дәуірінде рухани құндылықтардың маңызы бұрынғыдан да арта түсті. Себебі технология адам өмірін жеңілдеткенімен, оның рухани әлемін автоматтандыруға тырысады. Ақпараттың шексіз ағымында адам өз ойын, сезімін, уақытын жоғалтып алуда. Сол себепті ХХІ ғасырда басты мәселе — технологияны емес, рухани мәдениетті дамыту. Технология адамға қызмет етуі тиіс, ал адам өз рухани болмысын сақтап қалуы керек. Қазіргі жастардың рухани дамуында білім беру жүйесінің рөлі ерекше. Білім тек ақпарат берудің құралы емес, адамның дүниетанымын қалыптастыратын мәдениет институты болуы тиіс. Егер білім беру рухани және моральдық құндылықтарды ескермесе, онда қоғам интеллектуалды, бірақ рухани кедей ұрпақ тәрбиелейді. Сондықтан заманауи оқу бағдарламаларына философия, этика, мәдениеттану сияқты пәндерді күшейту қажет. Біліммен қатар, отбасының рөлі де зор. Отбасы – рухани құндылықтардың алғашқы мектебі. Махаббат, мейірім, сыйластық сияқты қасиеттер бала бойына отбасында қалыптасады. Егер

ата-ана материалдық құндылықтарды бірінші орынға қойса, бала да өмірдің мәнін сыртқы жетістікпен өлшей бастайды. Ал рухани тәрбиенің негізі — үлгі. Ата-ананың өз мінез-құлқы, қарым-қатынасы баланың рухани санасын қалыптастырады. Қоғамдағы рухани дағдарыстың тағы бір себебі — мәдениеттегі үстірттік. Қазіргі масс-медиа мен шоу-индустрия терең мағыналы өнерді ығыстырып, жеңіл, тұтынушылық мәдениетті дәріптеуде. Бұл жағдай адамның эстетикалық талғамын төмендетіп, рухани сұраныстарын таяздандырады. Сондықтан рухани мәдениетті сақтау үшін мемлекет, зиялы қауым және шығармашыл тұлғалар бірігіп, ұлттық өнер мен әдебиетті насихаттауы тиіс. Рухани жаңғыру тек дәстүрге оралу емес, сонымен бірге жаңа рухани бағыттарды іздеу. Мысалы, қазіргі заман философиясында «постсекулярлық сана» ұғымы кеңінен қолданылады. Бұл ұғым дін мен ғылымның, рационалдық пен сенімнің үйлесімін білдіреді. Яғни рухани даму тек діни сенім арқылы емес, адамзаттық гуманистік құндылықтар арқылы да жүзеге аса алады. Адамның рухани әлемін қалыптастыруда медитация, introspection (ішкі бақылау), өнер терапиясы сияқты әдістер де тиімді. Бұл тәсілдер адамға өз эмоциясын түсінуге, ішкі тыныштықты табуға көмектеседі. Осындай рухани тәжірибелер қазіргі өмірдің қарқынында тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді. Рухани құндылықтардың дамуы тек жеке адамның ісі емес, ол қоғамның ортақ миссиясы. Әрбір мемлекет өз мәдени саясатының өзегіне рухани жаңғыру идеясын қоюы тиіс. Себебі экономикалық және саяси тұрақтылық рухани негізсіз ұзаққа бармайды. Рухани мәдениеті төмен ел — сыртқы әсерлерге тез ұшырайтын әлсіз мемлекетке айналады. Сондықтан рухани саясат — ұлттық қауіпсіздіктің де бір бөлігі. Адамның рухани болмысы — оның адамдық табиғатының мәні. Егер адам өз рухын жоғалтса, ол биологиялық тіршілік иесіне ғана айналады. Сондықтан қазіргі қоғамның басты мақсаты — рух пен материяның үйлесімін табу. Бұл үйлесім орнағанда ғана адам өзінің шынайы табиғатын, өмірдің мәнін және әлемдегі орнын түсіне алады. Қорытындылай келе, рухани құндылықтар — адамзат өркениетінің тірегі. Оларды сақтау мен дамыту — экзистенциалдық дағдарыстан шығудың басты жолы. Қазіргі қоғамда ғылым мен технология дамып, адамзат материалдық тұрғыдан ілгерілегенімен, рухани тепе-теңдіксіз өмірдің мәні жоғалады. Сондықтан адам өз болмысын тануға, рухани үйлесім мен адамгершілік қағидаттарын сақтауға ұмтылуы керек.

Қорытынды- Қазіргі адамның экзистенциалдық дағдарысы – рухани құндылықтардың әлсіреуінің табиғи салдары. Адамзаттың даму жолында рухани тепе-теңдік пен адамгершілік қағидаттарын сақтау – басты міндет. Рухани мәдениетсіз қоғам өз болашағын жоғалтады. Сондықтан қазіргі заман адамының басты мақсаты – рухани үйлесімді қалпына келтіру, өмірдің мәнін қайта табу. Бұл тек жеке адамның ғана емес, бүкіл өркениеттің миссиясы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абай Құнанбайұлы. *Қара сөздер*. – Алматы: Жазушы, 2019.
2. Шәкәрім Құдайбердіұлы. *Үш анық*. – Алматы: Атамұра, 2006.
3. Франкл В. *Адамның мән іздеуі*. – Алматы: Раритет, 2012.
4. Хайдеггер М. *Болмыс және уақыт*. – Мәскеу: Республика, 2003.
5. Назарбаев Н.Ә. *Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру*. – Егемен Қазақстан, 2017.
6. Камю А. *Бөтен*. – Мәскеу: Эксмо, 2018.
7. Сартр Ж.-П. *Болмыс және ештеңе*. – Мәскеу: Республика, 2004.
8. Әуезов М. *Абай жолы*. – Алматы: Жазушы, 2011.
9. Маслоу А. *Мотивация және тұлға*. – Мәскеу: Эксмо, 2019.
10. Fromm E. *To Have or To Be?* – Harper & Row, 1976.

Кіріспе бөлімінде қолданылған:

1. Аристотель. «Метафизика» — рухани бастаулар мен адамның болмысы туралы идеяларды ашу үшін пайдаланылды.
2. К. Ясперс. «Смысл и назначение истории» — экзистенциалдық дағдарыс ұғымының тарихи-философиялық контексін түсіндіруде қолданылды.
3. Әл-Фараби. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» — рухани құндылықтардың қоғамдағы рөлі туралы пікірді кіріспеде мысал ретінде келтірілді.

Негізгі бөлімде қолданылған:

4. М. Шәкәрім. «Үш анық» — рухани-адамгершілік ұстанымдардың қазақ философиясындағы көрінісі үшін.
5. Иммануил Кант. «Практикалық ақыл сыны» — адамгершілік заң мен рухани еркіндік арасындағы байланысқа арналған тұжырымдар.
6. Абай Құнанбайұлы. *Қара сөздер* — рухани жетілу мен адам табиғатының мәнін ашуда.
7. Эрих Фромм. «Иметь или быть?» — қазіргі тұтынушылық қоғамның рухани дағдарысын түсіндіру үшін.
8. Мартин Хайдеггер. «Болмыс және уақыт» — экзистенциалдық уайым, жаттану мен өмір мәнін жоғалту мәселелерін талдауда.
9. Жан-Поль Сартр. «Болмыс және ештеңе» — адамның еркіндігі мен жауапкершілігі туралы ойлар негізінде қазіргі адамның ішкі дағдарысы көрсетілді.
10. Ж. Бодрийяр. «Симулякрлар және симуляция» — заманауи қоғамдағы жалған құндылықтар мен цифрлық әлемнің әсерін талдауда.
11. В. Франкл. «Адам мәнді іздегенде» — өмір мәнін жоғалту мен экзистенциалдық вакуум туралы теориялар